

آیین‌نامه‌های قبلی با وضعیت علمی دانشگاه‌ها چه کرده است؟

آیین‌نامه‌بازی باقطب‌های علمی

زهرا رماضانی، محققانگروه دانشگاه

«آیین‌نامه قطب‌های علمی» درحال بازنگری است؛ خبری که نیمه دی‌ماه امسال روی خروجی سایت وزارت علوم قرار گرفت تا دوباره این کهنه موضوع آموزش عالی، در دانشگاه‌ها مطرح شود. قطب‌هایی که اولین آیین‌نامه مربوط به آن سال ۷۹ با هدف نوآوری، توسعه و پاسخگویی به نیازهای علمی و فناوری کشور و توسعه مقالات با کیفیت ایندکس تدوین و ابلاغ شد تا از این طریق در مسیر حرکت نظام آموزش عالی، پاسخگویی عملی و علمی برای نیازهای علمی

سنگلاخ‌های مسیرقطب‌های علمی چه بود؟

اگر بخواهیم قصه قطب‌های علمی را از ابتدا روایت کنیم باید به تشکیل ۶۹ گروه علمی ای اشاره کرد که از همان سال ۷۹ در دانشگاه‌های مطرح کشور پا گرفتند و از میان آنها ۲۶ قطب در گروه فنی و مهندسی، ۱۲ قطب علمی در گروه علوم پایه، ۱۹ قطب علمی در گروه کشاورزی و ۱۲ قطب علمی در گروه علوم انسانی و هنر بودند. قطب‌هایی که امروز تعدادشان به بیش از ۱۰۰ قطب رسیده و تقریباً هر دانشگاهی صاحب بیش از یک قطب علمی بوده، اما واقعیت این است که بسیاری از آنها به حال خود رها شده‌اند. علی‌رغم اینکه یک بار آیین‌نامه مرتبط با قطب‌ها در سال ۹۵ بازنگری و البته با تاخیر دوساله بالاخره در سال ۹۷ به ابلاغ رسید اما این بازنگری هم نتوانست تضمین‌کننده حیات فعالیت این قطب‌ها باشد. بی‌سرانجام بودن فعالیت این قطب‌ها دلایل متعددی دارد که حیطه‌های مختلف فعالیت قطب‌ها را تحت تاثیر قرار داده است.

اصلی‌ترین دلیل نیمه‌رها شدن ایده قطب‌های علمی را باید ناکافی بودن بودجه این حوزه دانست. مقوله‌ای اثرگذار که تیرماه ۱۴۰۰ علی‌اصغر طالبی، عضو هیات‌مدیره قطب علمی «مدیریت تلفیقی آفات و بیماری‌های محصولات گلخانه‌ای» دانشگاه تربیت مدرس آن را اولین چالش این حوزه معرفی کرده بود اما این تنها مشکل این حوزه نبود بلکه همان مقدار اندک هم پرداختنی مشخصی نداشت و عملاً ظرف چند سال بودجه این بخش مانند بسیاری از فعالیت‌های فرهنگی و دانشجویی حذف شد.

با همه‌گیری کرونا و تعطیل شدن آموزش‌های حضوری نفس‌های قطب‌های علمی به شمارش افتاد و اگر

با توجه به چالش‌های فعالیت قطب‌های علمی به نظر می‌رسد وزارت علوم باید در دور جدید فعال سازی دوباره این قطب‌ها نگاهی متفاوت به این حوزه داشته باشند. نگاهی که بدون در نظر گرفتن چالش‌های موجود نمی‌تواند رنگ واقعیت پیدا کند. اما در این میان مساله مهم این است که در تدوین آیین‌نامه جدید نمی‌توان صرفاً با تغییر در امتیازات بخش فعالیت‌های علمی عضو هیات علمی فعال در قطب‌ها یکم و زیاد کردن برخی از بندهای آیین‌نامه قبلی، انتظار تحول جدی در این زمینه را داشت. به نظر می‌رسد برای ریل‌گذاری مسیر جدید حرکت قطب‌های علمی، اولین اقدام اتصال آنها با دستگاه‌های اجرایی و بدنه صنعت از طریق وزارت علوم است. کاری که می‌تواند از یک سو مشکل بودجه قطب‌ها را رفع کند و از سوی دیگر زمینه را برای اثرگذاری بیشتر فعالیت آنها فراهم کند. در این میان در آیین‌نامه جدید باید به صورت مشخص حوزه تامین منابع مالی این قطب‌ها فراهم شده و اگر بناست این مهم از سوی خود دانشگاه‌ها یا دانشکده‌ها تامین شود الزام پرداخت برای آن مورد توجه قرار بگیرد. عدم لحاظ کردن سنجه‌های کمی برای ارزیابی فعالیت قطب‌ها هم موضوع دیگری است که باید مدنظر قرار بگیرد و به جای آن به سمت مولفه‌های کیفی حرکت کرد. در اینجا

و فناوری کشور به وسیله این قطب‌ها فراهم شود. قطب‌هایی که بند ۶ راهکارهایی اجرایی قانون برنامه سوم توسعه را می‌توان دلیل اصلی ایجاد آنها دانست. براساس این بند مراکزی که به‌عنوان قطب و پایگاه اصلی رشته‌های مختلف علوم معرفی می‌شوند باید از راهکارهای حمایتی اداری، مالی، فنی و قانونی برخوردار باشند تا بتوانند به‌عنوان مرکز پیشرفته علمی در حوزه‌های مختلف علوم شناخته شوند. با این حال علی‌رغم گذشت بیش از دو دهه از شکل‌گیری این قطب‌ها آنچه از واقعیت میدان به نظر می‌آید، اینکه نامشخص بودن مسیر حرکت این قطب‌ها باعث شده تا از بخش قابل توجهی شان امروز تنها در حد یک اسم باقی بماند. در این وضعیت مشخص نیست وزارت علوم با

<p>بگویم ضربه نهایی را برای به حاشیه کشیده شدن این بخش در دانشگاه‌ها، کروناویروس زده است گزاره نگفته‌ام.</p> <p>یکی از دلایل مهم در انحراف قطب‌های علمی از مسیر اصلی‌شان را باید تاکید به انجام فعالیت‌ها با نگاه مقاله‌محوری دانست؛ اتفاقی که در بسیاری از دانشگاه‌ها باعث شد تا اعضای این قطب‌ها هم بیشتر از اینکه به سمت حل مساله حرکت کنند به سمت نگارش مقاله سوق داده شدند.</p> <p>عدم گزارش دهی از سوی وزارت علوم که نشان دهنده وضعیت عملکردی قطب‌ها باشد و نبود نظارت بر آنها هم یکی از مولفه‌هایی است که باعث بی‌انگیزگی اعضای هیات‌علمی حاضر در قطب‌ها شده بود. در حقیقت این اتفاق باعث شد تا جریان رقابتی میان فعالان این حوزه شکل نگیرد. پایک شکری، معاون اسبق پژوهشی دانشگاه شهید بهشتی و مدیر قطب پلاسما پیش‌تر در گفت‌وگو با خبرنگاری دانشجو گفته بود: «به‌طور سیستماتیک هیچ نهادی این قطب‌های علمی را مورد نظارت قرار نمی‌دهد، وزارت علوم نیز تنها به راه‌اندازی این قطب‌ها پرداخته، ولی این قطب‌های علمی هیچ ارتباطی با بدنه کشور ندارند.»</p> <p>مولفه دیگر را باید رشد کمی این قطب‌ها و عدم حضور فرد مرجع به‌عنوان رئیس قطب در بسیاری از دانشگاه‌ها دانست. موضوعی که به دلیل عدم نقش‌آفرینی موثر وزارتخانه در برقراری ارتباط میان آنها با صنعت، عملاً قطب‌های علمی را از تحقق مرجعیت علمی دور کرده است.</p>	<p>۳</p> <p>۴</p> <p>۵</p>
--	---

احیای قطب‌های علمی امکان‌پذیر خواهد بود؟

با نگاهی به بند امتیازات فعالیت‌های علمی عضو هیات علمی در آیین‌نامه قطب‌های علمی در سال ۹۷، به صراحت نقش مقاله، انتشار آن در مقالات بین‌المللی، تعداد ارجاعات به مقاله مشخص است که بیشتر از اینکه شرایط برای فعالیت‌های حل مساله و رفع نیاز کشور مدنظر قرار بگیرد، توجه به مقاله مدنظر قرار گرفته است؛ اتفاقی که برای ارتقای مرتبه علمی در آیین‌نامه ارتقا هم لحاظ شده و همین مساله باعث می‌شود تا عملاً حضور در قطب‌های علمی برای اساتید معنای چندانی نداشته باشد.

یکی دیگر از موضوعاتی که در دوره جدید باید ملاک عمل مسئولان وزارت علوم قرار بگیرد، اینکه باید بستری فراهم شود تا بخشی از قانونگذاری، سیاستگذاری و ارزیابی برعهده خود قطب‌ها گذاشته شود؛ مولفه‌ای که قطعاً سهم بسزایی در تدوین دقیق‌تر آیین‌نامه جدید و اجرای بهتر آن خواهد داشت. مساله دیگری که شاید بتواند در ایجاد انگیزه برای فعالیت اساتید نقش مکمل را داشته باشد این است که قطب‌ها باید در چرخه ارزیابی مستمر قرار بگیرند، یعنی باید سازوکار مدونی برای انجام ارزیابی‌ها و تداوم آن در نظر گرفته شود. طبیعتاً این کار باعث می‌شود تا فعالیت در این قطب‌ها شکل و شمایل جدی‌تری آن هم بعد از دوره سکون چندساله پیدا کند.

بازنگری آیین‌نامه‌ها بدون تامین

بودجه اثری نخواهد داشت

محمود نیلی‌احمدآبادی، رئیس اسبق دانشگاه تهران به «فرهیختگان» با بیان اینکه هدف قطب‌های علمی گسترش کار گروهی و فعالیت‌های بین‌رشته‌ای بود، گفت: «یعنی در این قطب‌ها، افراد علاوه‌بر اینکه فعالیت تخصصی خود را دنبال می‌کنند، بتوانند روی موضوعات کاربردی‌تر هم فعالیت کنند. در آغاز هم تشکیل و حضور در این قطب‌ها را سخت گرفتند و افراد باید پروپوزال مشخصی را برای فعالیت در این قطب‌ها ارائه و اهدافی را هم تعیین می‌کردند. در حقیقت قطب‌ها فرصت خوبی بود تا افراد در دانشکده‌ها روی موضوعات مشترک فکر کنند.» او ادامه داد: «در ابتدای منابع مالی در حد وسیع وزارت علوم اختصاص پیدا کرد اما به مرور این منابع کاهش یافت تا جایی که قطب‌های علمی تنها از نظر پرستیژی مهم شدند. در دوره‌های اخیر هم منابع مالی خاصی تزریق نشد و وقتی بودجه‌ای هم نباشد، دانشکده‌ها و افراد نمی‌توانند هزینه‌های کار مشترک را تامین کنند؛ همچنین طی سال‌های اخیر منابع مالی خود دانشگاه‌ها به‌خصوص در رشته‌های تجربی امکان فعالیت گروهی در قالب قطب‌های علمی به‌شدت کاهش یافته است.» رئیس اسبق دانشگاه تهران بیان داشت: «ما در قطب‌های علمی دانشگاه‌مان اقدامات مختلفی مانند برگزاری کنفرانس، همکاری‌های بین‌المللی، دعوت محققان برجسته از کشورهای خارجی را داشتیم که تحولات زیادی را در راستای ارتقای بین‌المللی ایجاد کرد. همچنین پروژه‌های مشترکی را داشتیم و باعث شد دانشجویان بخشی از فعالیت‌شان را در خارج از کشور انجام دهند. قطب‌های علمی از این حیث ایده‌های موفق‌ی بودند اما دولت و وزارت علوم به آنچه در این باره قول داده بودند، عمل نکردند.»

نیلی‌احمدآبادی با اشاره به بازنگری آیین‌نامه قطب‌های علمی افزود: «چون منابع مالی این حوزه وجود ندارد، مسئولان آیین‌نامه را تغییر می‌دهند، درحالی‌که مشکل اصلاً این‌نامه نیست، بلکه مساله اصلی این است که یا اعتقادی به این قبیل فعالیت‌ها یا امکان پشتیبانی از آن وجود ندارد. وقتی درصد بودجه پژوهشی از تولید ناخالص ملی به‌شدت افت کرده و تنها سیستم‌های بروکراسی رشد داشته است و وقتی منابع نباشد، طبیعی است که سیستم‌های بروکراسی رشد می‌یابند و در نهایت اتفاق ویژه‌ای در دانشگاه‌ها رخ نمی‌دهد.» او خاطرنشان کرد: «نکته مهمی که باید مدنظر قرار بگیرد، این است که مفهوم پژوهش و کار پژوهشی تغییر نکرده و افراد حاضر در این حوزه هم تغییر نکرده‌اند. همچنین در مقابل ارتباطات بین‌المللی روزه‌روز سخت‌تر و بودجه دانشگاه‌ها هم عمدتاً صرف امور روزمره می‌شود و تخصیص بودجه پژوهی هم نسبت به تولید ناخالص ملی هم کوچک‌تر شده است، در این وضعیت بازنگری آیین‌نامه چه کاری می‌تواند انجام دهد؟ البته شاید بتوانند راهی پیدا کنند که آیین‌نامه بدون تخصیص مالی بتواند کاری از پیش ببرد اما بنده آن را غیرممکن می‌دانم.»

مدیرکل دفترسیاستگذاری وبرنامه‌ریزی امورپژوهشی:

قطب‌های علمی به‌سمت ماموریت‌محوری سوق داده می‌شوند

صمد نژاد ابراهیمی، مدیرکل دفتر سیاستگذاری و برنامه‌ریزی امور پژوهشی در گفت‌وگو با «فرهیختگان» درباره تعریف فعالیت قطب‌های

علمی گفت: یکی از ظرفیت‌های نظام آموزش عالی، قطب‌های علمی (Center of Excellence) هستند، قطب‌های علمی گروهی از اعضای هیات‌علمی برجسته یک یا چند موسسه خواهند بود که در قالب قطب علمی برای انجام یک ماموریت مشخص در قالب برنامه مدون به مدت پنج‌سال فعالیت می‌کنند. این قطب‌ها برای توسعه علمی کشور و رسیدن به مرجعیت علمی می‌توانند نقشی در خور و شایسته ایفا کنند؛ چراکه به‌صورت شبکه‌های علمی به دنبال گسترش مرزهای دانش و فراهم کردن بستر مناسب برای توسعه علمی و فناوری، شناسایی و رفع چالش‌های آموزشی و نیز در جهت احراز مرجعیت علمی هدفمند و کاربردی هستند.»

او با تاکید بر اینکه قطب‌های علمی بدون ایجاد تشکیلات جدید و در راستای استفاده بهینه از ظرفیت آموزشی- پژوهشی کشور و هم‌افزایی شکل می‌گیرند، ادامه داد: «نگاهی به عملکرد قطب‌های علمی در چهار دوره گذشته نشان می‌دهد در افزایش تولیدات علمی، گسترش فعالیت‌های علمی گروهی، ایجاد محیط پویا در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، پدید آوردن فضای رقابت سالم علمی و ارتقای سطح فعالیت‌های گروه‌های آموزشی و نیز در جهت احراز مرجعیت علمی نقش قابل توجهی داشته‌اند. ساختار شبه‌مجازی و فرادانشگاهی قطب‌های علمی این امکان را فراهم آورده تا آنها فرصت این را پیدا کنند که بدون تحمیل هزینه زیاد و ایجاد ساختارهای اضافی، از همه نیروها و امکانات تخصصی نظام آموزش عالی و دیگر نهادها و مراکز

تجربه چهار دوره فعالیت قطب‌های علمی، در دوره چهارم برنامه‌ریزی لازم برای تشکیل قطب‌های علمی متناسب با نیازهای کشور صورت گرفته است. در این دوره مبنای تشکیل قطب‌های علمی، نیاز کشور و داشتن برنامه موضوعی بوده و اهداف مختلفی هم از تشکیل قطب‌های علمی در دوره جدید خواهیم داشت. هم‌افزایی و گسترش مرزهای دانش برای ارتقای جایگاه علمی کشور، ظرفیت‌سازی برای احراز مرجعیت علمی جهانی در زمینه تخصصی خاص و ارتقای فناوری‌های دانش‌بنیان با توجه به مزیت‌های منطقه‌ای و اقلیمی ازجمله همین اهداف هستند.»

باید ماموریت ویژه برای قطب‌های علمی تبیین شود

مدیرکل دفتر سیاستگذاری و برنامه‌ریزی امور پژوهشی در همین زمینه افزود: «مشاوره و تصمیم‌سازی در برنامه‌ریزی علمی و اجرایی، کمک به شناساندن ظرفیت‌های علمی دانشگاهی به مسئولان مرتبط در جهت حل مسائل ملی و منطقه‌ای، فراهم ساختن زمینه فعالیت‌های گروهی و ایجاد شبکه‌های علمی و فناوری و توسعه و تقویت مطالعات میان‌رشته‌ای و چندرشته‌ای هم از دیگر اهداف تعیین شده در دوره جدید است.»

نژاد ابراهیمی درباره چرایی بازنگری آیین‌نامه قطب‌های علمی گفت: «عدم استفاده مناسب از قطب‌های علمی در جایگاه مشورتی و سیاستگذاری کشور در حوزه تخصصی به‌عنوان مراجع علمی، کمیت‌گرایی در تشکیل قطب‌های علمی، ناکافی بودن

رویکرد برنامه‌محوری در قطب‌های علمی، ناکافی بودن شکل‌گیری نظام شبکه و حضور متخصصان مراکز علمی سراسر کشور در یک قطب و انجام یک برنامه مشترک، عدم رویکرد بالا به پایین در تشکیل قطب‌ها براساس اولویت‌های بالادستی و کمبود بودجه حمایتی از قطب‌های علمی کشور دلایل اصلی برای بازنگری این آیین‌نامه بوده است.»

او با بیان اینکه استفاده مناسب از قطب‌های علمی در جایگاه مشورتی و سیاستگذاری به‌عنوان مراجع علمی می‌تواند یکی از دلایل ایجاد انگیزه در بین اعضای هیات‌علمی حاضر در این قطب‌ها باشد، گفت: «تبیین ماموریت ویژه برای قطب‌های علمی براساس نیازهای جامعه، توجه ویژه و هدفمند به اولویت‌های اسناد بالادستی، تعیین جایگاه قطب‌های علمی در قانون و وزارت عتف، تقویت و اصلاح رویکردهای کلی در تخصیص اعتبارات، حضور متخصصان مراکز علمی سراسر کشور در یک قطب و انجام برنامه مشترک، تقویت پایش عملکرد، ارزیابی و نظارت بر عملکرد قطب‌های علمی و اختصاص منابع مالی کافی هم از دیگر اقداماتی است که می‌تواند باعث ایجاد و تقویت انگیزه در میان آنها شود.»

مدیرکل دفتر سیاستگذاری و برنامه‌ریزی امور پژوهشی در پاسخ به این سوال که قرار است در دور جدید توسعه کمی قطب‌ها را داشته باشیم، خاطرنشان کرد: «خبر تلاش بر این است که تعداد قطب‌های علمی افزایش پیدا نکنند و با توجه به آیین‌نامه دوره چهارم که درحال بازنگری است، باید قطب‌های علمی را به‌سمت ماموریت‌محوری و حل مسائل کشور سوق داد.»